

Dinko Župan

Hrvatski institut za povijest
Podružnica za Slavoniju, Srijem i Baranju,
Slavonski Brod

UDK 373.6-055.25(497.54)“1876/1900“

Primljeno: 2008. godine

Pregledni članak

VIŠE DJEVOJAČKE ŠKOLE U POŽEGI, ĐAKOVU I OSIJEKU (1876. – 1900.)

U članku se daje prikaz osnutka i djelovanja viših djevojačkih škola u Požegi, Đakovu i Osijeku. Na osnovi godišnjih školskih izvještaja autor prikazuje kretanje broja učenica tijekom druge polovine 19. stoljeća, te analizira njihov socijalni, vjerski i jezični sastav. Pored toga u članku se daje prikaz rada učiteljskog osoblja u tim školama.

Ključne riječi: više djevojačke škole, povijest školstva,
Slavonija, 1876. do 1900. godine

Uvod

Više djevojačke škole su tijekom druge polovine 19. stoljeća imale važnu ulogu u odgoju i obrazovanju djevojaka srednje građanske klase. Većina djevojaka nakon završene četverogodišnje niže pučke škole prekidala je svoje obrazovanje, a samo je mali broj njih nastavljao svoje daljnje obrazovanje. Dio seoskih djevojčica nije čak pohađao ni nižu pučku školu, jer su njihovi očevi smatrali da djevojčicama škola nije potrebna. Tako je u Banskoj Hrvatskoj u osamdesetim godinama 19. stoljeća nakon završene niže pučke škole samo 2 posto djevojaka nastavljalo svoje daljnje obrazovanje na javnim i privatnim višim djevojačkim školama.¹

S otvaranjem viših djevojačkih škola tijekom druge polovine 19. stoljeća započinje ozbiljnije bavljenje školskih vlasti pitanjem obrazovanja žena, što je vidljivo u nizu vladinih naredbi koje su regulirale nastavne programe i disciplinarne propise za više djevojačke škole. No Odjel za bogoštovje i nastavu uglavnom je regulirao razne aspekte vezane uz nastavu viših djevojačkih škola, dok je glavna inicijativa za otvaranje većine tih škola dolazila s lokalne razine.

¹ *Izvješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1884-5.* (Zagreb, 1886.) 109. i 70.

Prva takva državna škola otvorena je 1868. godine u Zagrebu, a ta je godina od tadašnjih prosvjetara označena kao početak „nove ere“ u hrvatskom školstvu.² Prilikom otvaranja te prve više djevojačke škole naglašeno je da se tim otvaranjem nastojalo javnom školstvu dati primat u obrazovanju žena. Naime, u šezdesetim godinama 19. stoljeća taj su primat držale brojne privatne djevojačke škole. U Osijeku je npr. tijekom šezdesetih godina 19. stoljeća tamošnju najpoznatiju privatnu djevojačku školu, kako saznajemo od Vilme Vukelić, vodila Elisabeth Schulze. Tu su privatnu djevojačku školu pohađale samo djevojke iz bogatijih osječkih obitelji. „Kao vrhovni autoritet u svim pitanjima odgoja vrijedila je u ono doba gospođa Gersuny, rođenjem gospođica Elisabeth Schulze iz Graza, koja je prije trideset godina kao guvernanta došla u Osijek, u pratnji obitelji nekog pukovnika. U šezdesetim godinama osnovala je njemačko-englesku privatnu školu za kćeri „višeg staleža“ (...). Gospođica Schulze slovila je u Osijeku šezdesetih i sedamdesetih godina, kada nakon četiri godine realke za djevojčice uopće nije bilo daljnjih mogućnosti za školovanje, kao ženski autoritet u svim pitanjima višeg obrazovanja, kulture i odgoja.“³ Pored nedostatka kvalitetnih javnih djevojačkih škola jedan od razloga za otvaranje privatnih djevojačkih škola možemo tražiti i u tadašnjoj građanskoj strategiji udaje. Naime, udaja je bila glavni način ekonomskog zbrinjavanja djevojaka iz srednje i više građanske klase. Privatne su djevojačke škole zapravo bile mjesto u kojima su se obrazovale buduće udavače, jer je glavni „obrazovni“ cilj tih škola bio priprema djevojaka za što bolju udaju. Zato je naglasak u njima bio na učenju francuskog jezika, ručnom radu i učenju sviranja klavira.

Djevojke iz srednje i više građanske klase udajom su trebale riješiti svoj ekonomski status, jer se od njih nije očekivao nikakav rad izvan kuće, već samo briga o kućanstvu. Većina djevojaka iz tadašnjih seoskih i siromašnijih obitelji nije imala takvu „privilegiju“, jer su pored kućnih poslova radile čitav niz drugih teških poslova izvan kućanstva. I dok su te seoske djevojke jedva završavale opću pučku školu, djevojkama iz srednje i više građanske klase bile su osigurane najbolje guvernante i privatne škole, ali prije svega zbog njihove što „bolje“ udaje. To obrazovanje za udaju pratilo je tadašnji europski trend obrazovanja i odgoja djevojaka za tzv. tržište udaje (*the marriage market*), koje je svoj najrazvijeniji oblik imalo u viktorijskoj Engle-

² Nakon otvaranja zagrebačke više djevojačke škole problematika rada djevojačkih škola u sljedeća dva desetljeća bila je prisutna u raznim školskim časopisima i tiskanim školskim izvještajima u kojima je objavljen niz članaka i rasprava o radu viših djevojačkih škola, vidi npr. ove članke: „Otvorenje višeg djevojačkoga zavoda“, *Školski prijatelj* 13 (1868); „Ženska omladina“, *Napredak* 19 (1868); „Ženski uzgoj i viša djevojačka učiona u Zagrebu“, *Školski prijatelj* 4 (1873); „Više djevojačke učione i obrazovništa za učiteljice“, *Školski prijatelj* 11 (1873); Franjo Stepanek, „Smier odgoja na višjih djevojačkih školah“, *Godišnje izvješće više djevojačke učione slob. i kralj. grada Varaždina na koncu školske godine 1874/5.* (Varaždin, 1875); „Naše više djevojačke učione“, *Hrvatski učitelj* 8 (1879); „Nešto o djevojačkih školah“, *Hrvatski učitelj* 1 (1882); „Više djevojačke škole“, *Hrvatski učitelj* 17 (1884); Klotilda Cvetišić, „O ustrojstvu i zadaći više djevojačke učione“, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole i obćih pučkih dječjačkih i djevojačkih učiona slobodnog i kraljevskog grada Osieka 1885/6* (Osijek, 1886); Klothilda Ferbers, „Zadatak više djevojačke škole u razlici od mužke“, *Hrvatski učitelj* 4-6 (1886).

³ Vilma Vukelić, *Tragovi prošlosti* (Zagreb, 2003) : 126-127.

skoj.⁴ Takav odnos prema mladim djevojkama proizlazio je iz vrijednosnog sustava tadašnjeg europskog građanskog patrijarhalnog društva. Prema tadašnjim društvenim normama od žena se očekivalo da budu dobre kućanice, vjerne supruge i brižne majke.⁵ Pravnim, ekonomskim i obrazovnim ograničenjima žene su bile smještene u privatnost doma, čime im je bilo onemogućeno javno djelovanje. Javna je sfera bila rezervirana samo za muškarce, jer je ženama bilo uskraćeno postizanje niza zanimanja putem kojih su se mogle afirmirati kao javne osobe. Kako se određivao prostor unutar kojeg su tadašnje žene mogle djelovati, dobro je vidljivo iz knjige Blaža Lorkovića *Žena u kući i društvu*: „Ako je koje zvanje takvo, da bi se žena vršeći ga sdušno, iznevjerila svom pravom zvanju, naime braku, takvo zvanje nije za ženu i ne valja joj ga povjeriti.“⁶ Upravo je zbog ovakvih stavova ženama bilo onemogućeno da u 19. stoljeću studiraju na pravnom, medicinskom i mnogim drugim fakultetima, jer se smatralo da žene primarno moraju biti majke, supruge i kućanice, te su se adekvatno tome i obrazovale. U obrazovno-odgojnim ciljevima viših djevojačkih škola jasno je naglašeno da te škole od učenica trebaju napraviti buduće dobre supruge, majke i kućanice.

Viša djevojačka škola u Požegi

Osam godina nakon otvaranja više djevojačke škole u Zagrebu otvorena je u Požegi prva slavonska viša djevojačka škola. Javnu višu djevojačku školu u Požegi od njezina osnutka 1876. vodile su sestre milosrdnice sv. Vinka, koje su još 1861. godine otvorile četverorazrednu djevojačku školu.⁷ Ali to nije bila prva djevojačka škola, naime u Požegi je postojao dugi kontinuitet ženskog obrazovanja, a prva škola za djevojčice osnovana je još sredinom sedamdesetih godina 18. stoljeća.⁸ Inicijativa za otvaranje požeške više djevojačke škole kao i većine drugih viših djevojačkih škola dolazila je s lokalne razine. To u svojoj memoarskoj knjizi potvrđuje i Zdenka Marković, inače jedna od prvih žena s doktoratom u Hrvatskoj. Ona navodi kako je njezin djed Sakač, tada predsjednik sudbenog stola, sa skupinom požeških građana bio u izaslanstvu kod bana i tražio otvaranje više djevojačke škole u Požegi.⁹ No školske su vlasti odluku o otvaranju škole donijele tek kada je bila zatvorena financijska konstrukcija. Financijska sredstva za rad škole osigurana su iz Haulikove zaklade i ranije doniranih novčanih

⁴ Jane Martin, *Women and the Politics of Schooling in Victorian and Edwardian England* (Leicester University Press, London, 1998) : 73.

⁵ O problematiki obrazovanja žena tijekom druge polovine 19. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj vidi: Ida Ograjšek Gorenjak, „On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća“, *Žene u Hrvatskoj – Ženska i kulturna povijest* (uredila Andrea Feldman, Zagreb, 2004) : 157-179; Dinko Župan, „Uzor djevojke: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. st.“, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (2001) : 436-452.

⁶ Blaž Lorković, *Žena u kući i društvu* (Zagreb, 1883) : 28.

⁷ „O djelovanju milosrdnica u našoj domovini od g. 1845-1880.“, *Hrvatski učitelj* 10 (1888) : 157.

⁸ Julije Kempf, *Požega* (Požega, 1910) : 580.

⁹ Zdenka Marković, *Prozori moga djetinjstva* (Zagreb, 1941) : 24. Zdenka Marković je nakon završenog ženskog liceja u Zagrebu studirala na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, te nakon toga otišla na doktorat u Švicarsku, gdje je doktorirala na poljskoj književnosti.

sredstava grofa Julija Jankovića.¹⁰ Viša djevojačka škola u početku je bila smještena u gradskoj zgradi na „Kamenitim vratima“ u kojoj je bila smještena i niža djevojačka škola. Budući je ta zgrada bila premala i za nižu djevojačku školu, gradske su vlasti vlastitim financijskim sredstvima otkupile i djelomično adaptirale staru gimnazijsku zgradu. Zgrada je nakon toga 1878. ugovorom, koji su formulirale gradske vlasti, besplatno ustupljena crkvenom redu sestara milosrdnica pod uvjetom da se u nju smjesti viša djevojačka škola koju bi vodile sestre milosrdnice.¹¹ Nakon dodatnog proširenja zgrade, učenice više djevojačke škole su od školske godine 1878./79. nastavu pohađale u novoj školskoj zgradi. Inače, tijekom školske godine 1877./78. požeška viša djevojačka škola imala je dva razreda (V. i VI.) u kojima je bilo 16 učenica, a uz ravnateljicu bile su zaposlene još dvije učiteljice i jedna pomoćna učiteljica.¹² Sa školskom godinom 1879./80. otvoren je i osmi razred više djevojačke škole u Požegi, a školu je do kraja školske godine pohađalo 36 učenica.¹³ Broj učenica se tijekom nekoliko sljedećih godina nije povećavao, čak se i smanjivao, pa je tako do kraja sljedeće školske godine školu pohađalo 22 učenice. Tijekom 1883./84. školu je ponovno pohađalo 36 učenica i to 17 učenica u petom razredu, 8 učenica u šestom i sedmom razredu i 3 učenice u osmom razredu. Prema vjeroispovijesti bilo je 30 katolkinja, četiri Židovke i dvije učenice pravoslavne vjeroispovijesti.¹⁴ Ravnateljica škole bila je sestra Josipa Kragl, koja je tu dužnost obnašala sve do početka 1901., kada ju je nakon smrti na mjestu ravnateljice zamijenila sestra Roza Pelikan. Upravo je školska godina 1883./84. bila prva godina službovanja Roze Pelikan na višoj djevojačkoj školi u Požegi, a predavala je hrvatski i njemački jezik, zemljopis, povijest i tjelovježbu. Pored nje te su školske godine predavale još i učiteljice: sestra Filiberta Goričanec (računstvo, geometrija, fizika, prirodopis, kućanstvo, hrvatski i njemački jezik), sestra Pavlina Trstenjak (računstvo, fizika, geometrija, prirodopis, hrvatski i njemački jezik), sestra Lina Ježek (zemljopis, povijest, risanje i krasopis) i Simforoza Maurić (ručni rad). Učitelj pjevanja bio je gradski kapelnik Josip Prohaska.¹⁵ Katolički vjeronauk predavao je franjevački redovnik Josip Kovačić, učenicama židovske vjeroispovijesti vjeronauk je držao Moj-sije Schwarz, a učenicama pravoslavne vjeroispovijesti vjeronauk je predavao svećenik Josip Zdjelarević.¹⁶

Sa školskom godinom 1883./84. stupio je na snagu novi nastavni program za više djevojačke škole, umjesto nastavne osnove iz 1875. godine. Novi nastavni program trebao je učenice djevojačkih škola rasteretiti od „nepotrebnog“ znanja i više ih usmjeriti ka određenju kućanice. Prema novom nastavnom programu učenice su imale 25 sati tjedno od petog do osmog razreda.

¹⁰ Kempf, *Požega*, 580.

¹¹ Kempf, *Požega*, 581.

¹² *Izješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1877/8* (Zagreb, 1879) : 53-55.

¹³ *Izješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1884-5*. 111.

¹⁴ *Izješće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1883/4*. (Požega, 1884) : 29.

¹⁵ *Izješće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1883/4*. : 17.

¹⁶ *Izješće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1885/6*. : 15.

Tablica 1. Predmeti s tjednom satnicom za više djevojačke škole (1875.)¹⁷

P r e d m e t i	Razred			
	V.	VI.	VII.	VIII.
Vjeronauk	2	2	2	2
Hrvatski jezik	4	3	3	4
Njemački ili talijanski jezik	2	2	2	2
Zemljopis	2	2	1	1
Povijest	1	2	2	2
Prirodopis	1	2	2	0
Prirodoslovlje	0	2	2	2
Računstvo	3	2	2	3
Geometrija i geometrijsko risanje	1	1	1	0
Prostoručno risanje	4	4	4	5
Krasnopolis	2	1	0	0
Pjevanje	1	1	1	1
Tjelovježba	1	1	1	1
Ženski ručni rad	4	4	6	6
U k u p n a t j e d n a s a t n i c a	28	29	29	29

Najveća promjena u novom nastavnom programu bila je u smanjivanju satnice hrvatskog jezika kao i u smanjivanju satnice povijesti, zemljopisa, računstva, prirodopisa i prirodoslovlja (vidi tablice 1. i 2.). Naime, školske su vlasti iz starog nastavnog plana izbacile sve „što za obrazovanje djevojačko nije neobhodno potrebno.“ Ta promjena programa bila je zbog toga što su roditelji prigovarali „da se djevojke polazkom više djevojačke škole kući odtudjuju ter volju gube za svaki kućni rad.“ Stoga je smanjeno gradivo koje daje širu naobrazbu, „kod predmeta obće obrazovne naravi stegnuto je učivo u najuže granice te je pridržano samo ono, što je od nepobitne vriednosti po moralni uzgoj i potrebno, da svaka naobražena žena zna.“¹⁸

Kao poseban predmet u osmom je razredu uvedeno kućanstvo, na tom predmetu učilo se poznavanje glavnih pravila kućanstva, svojstva kućanice, čistoća odjeće, čišćenje mrlja, čišćenje stana itd.¹⁹ Uz svaku višu djevojačku školu trebao je postojati školski vrt u kojem su učenice trebale vježbati rad u vrtu. „Žensko ručno djelo“ i dalje je zadržalo najveću satnicu po razredima, u petom i šestom četiri sata, a u sedmom i osmom

¹⁷ Cuvaj, Građa VI., 15.

¹⁸ „Naredba od 21. kolovoza 1883. (br. 9137) kojom se propisuje nova naukova osnova za više djevojačke škole“, *Službeni glasnik* (1883) : 133.

¹⁹ *Službeni glasnik* (1883) : 139.

razredu po šest sati tjedno. Prema nastavnom programu cilj „ženskog ručnog djela“ bilo je razvijanje „vještina u raznih vrstih ženskih ručnih radnja“ (pletenje, podpletivanje, upletivanje, vrpanje, bilježenje, kačkanje, krojenje, šivanje, risanje krojeva, vezenje, krpanje, mrežkanje). A u osmom razredu naglasak je stavljen na posebno vezenje (pisanac, opačica, zlatinski vez, našav, razplit i priplit).²⁰ Strategija poželjnog situiranja žena u privatnost doma uz pomoć ručnog rada jasno je iskazana i u satnici starog i u satnici novog nastavnog programa.

Tablica 2. Predmeti s tjednom satnicom za više djevojačke škole (1883.)²¹

P r e d m e t i	Razred			
	V.	VI.	VII.	VIII.
Vjeronauk	2	2	2	2
Hrvatski jezik	3	2	2	2
Njemački jezik	2	2	2	2
Zemljopis	1	1	2	0
Povijest	1	2	0	2
Prirodopis	1	2	1	0
Prirodoslovlje	0	1	2	2
Računstvo	2	2	2	2
Geometrijsko oblikoslovlje	1	1	0	0
Risanje	4	4	4	4
Krasnopis	2	0	0	0
Pjevanje	1	1	1	1
Tjelovježba	1	1	1	1
Žensko ručno djelo	4	4	6	6
Kućanstvo	0	0	0	1
U k u p n a t j e d n a s a t n i c a	25	25	25	25

Prema novom nastavnom programu tjedna satnica matematike smanjena je za jedan sat u petom i osmom razredu, što je bilo u skladu s tadašnjom predodžbom o slabijim apstraktnim sposobnostima žena, te je svako složenije teorijsko gradivo trebalo biti isključeno iz svih predmeta na višoj djevojačkoj školi. „Jednostrana naobrazba razuma učinila bi od djevojke karikaturu (...) Pokazali bi podpuno nepoznavanje ženske naravi i ženskog zvanja, kad bi se htjelo ove struke (psihologija, viša matematika) uvrstiti

²⁰ Isto, 141-142.

²¹ Cuvaj, Građa VI., 15.

u osnovu višjih djevojačkih škola. Djevojke neka postanu svećenice domaćeg ognjišta, plemenite, razumne supruge, razborite domaćice i naobražene, nijednom učenosti prenapete majke.“²² Konstruirana ženska i muška „narav“ očito je bila razlog i spolne raspodjele znanja unutar gradiva za više djevojačke škole, što je vidljivo i iz nastavnog programa viših djevojačkih škola. Koliko je tadašnje znanje bilo spolno određeno pokazuju brojne rasprave o razlici između ženskih i muških škola s obzirom na „naravne“ razlike između žena i muškaraca. „Znanje se treba i djevojci predočiti u svoj svojoj istini i ozbiljnosti; samo znanstvenost u užem smislu, znanstveno razglabanje i sistemisanje nije opravdano u višoj djevojačkoj učioni, jerbo je u opreci sa ženskom naravi.“²³ Ali nije samo spolna pripadnost određivala količinu znanja koje su učenice trebale dobiti u školi. I klasna pripadnost učenica bitno je određivala distribuciju poželjnog znanja, učenice iz različitih slojeva društva trebale su usvojiti različite oblike znanja.

Tablica 3. Socijalni sastav učenica slavonskih viših djevojačkih škola 1884./85.²⁴

Zanimanje oca učenica	više djev. Škole		
	Pož.	Os.	Đak.
veleposjednik, vlastelin	-	4	-
veletrgovac, veleobrtnik i bankar	1	-	-
obrtnik, trgovac i kramar	3	48	8
državni i zemaljski činovnik	6	23	2
općinski i privatni činovnik	-	6	4
odvjetnik, liječnik i mjernik	5	-	1
učitelj, profesor, svećenik i umjetnik	3	7	3
vojni časnik	-	-	-
vojnik	-	-	1
seljak	-	-	2
sluga i nadničar	-	-	1
ostala zanimanja	24	-	2
Ukupno učenica	42	88	24

Budući su u višim djevojačkim školama većinu činile djevojke iz srednje građanske klase, čitav nastavni program bio je prilagođen odgoju i obrazovanju tih djevojaka. „Učevni je materijal tako razdijeljen da si djevojka za četvorogodišnjeg svoga boravka

²² Klothilda Ferbers, „Zadatak više djevojačke škole u razlici od mužke“, *Hrvatski učitelj* 5 (1886) : 67.

²³ Klotilda Cvetišić, „O ustrojstvu i zadaći više djevojačke učione“, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1885/6* (Osijek, 1886) : 9.

²⁴ *Izvješće o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1884/5*, 110.

u učioni mora pribaviti temeljito, zaukruženo znanje, koje, akoprem elementarno, ipak posvema može odgovarati zahtjevom onih stališa, koji stavljaju najveći kontingent učenica više djevojačke škole.“²⁵

Tadašnja socijalna nejednakost proizvela je različite kriterije u obrazovanju učenica, a svaki pokušaj prevladavanja vlastitog klasnog položaja označen je kao negativan, jer se od žena nije očekivala nikakva vertikalna mobilnost, već statičnost i mirenje s vlastitim socijalnim položajem. „Žena koja svojom naobrazbom prekoračuje granice svoga staleža, koja više razmišlja nego li tvori, i to razmišlja o stvarih, koje bi joj imale biti prilično tuđe, neće se lje dovinuti pravoj obiteljskoj sreći.“²⁶ Iako su se u višu djevojačku školu formalno mogle upisati sve djevojčice s navršениh deset godina i završenom četverorazrednom nižom pučkom školom, te su škole uglavnom pohađale učenice iz srednje građanske klase, a tako je bilo i u požeškoj višoj djevojačkoj školi (vidi tablicu 3).

Tijekom osamdesetih godina 19. stoljeća polako je rastao broj učenica požeške više djevojačke škole, tako da je početkom školske godine 1890./91. školu pohađala 51 učenica. Najveće promjene u školi događale su se u izmjenama učiteljica, a najčešći razlozi promjene učiteljica bili zbog premještaja i bolesti. Tako je početkom školske godine 1885./86. sestru Ubaldu Križanić, koja je premještena na višu djevojačku školu u Drinopolj, zamijenila sestra Evodija Magličić. Učiteljica Magličić predavala je računstvo, geometriju, njemački jezik, prirodopis, risanje, fiziku i tjelovježbu. Umjesto teško bolesne sestre Pavline Trstenjak računstvo i risanje predavala je sestra Ligorija Gavran, koja se ubrzo također razboljela, te ju nakon njezine smrti 1888. zamjenjuje svjetovna učiteljica Ružica Školneković, koja se kasnije zaredila i postala sestra Amadeja.²⁷ No ona je već 1891. premještena na rad u drugu školu, a tijekom školske godine 1891./92. u školu dolaze čak tri nove učiteljice: sestra Albertina Mlinar, sestra Bernarda Bobinac i sestra Cecilija Grabovac. Inače, u ljetopisu škole za tu školsku godinu kao najznačajniji događaj je istaknut boravak bana Khuena-Héderváryja u Požegi kao i njegov obilazak više djevojačke škole.²⁸ Na kraju te školske godine u školi su bile 74 učenice i to 35 učenica u petom razredu, 22 učenice u šestom razredu, 11 učenica u sedmom razredu i samo 6 učenica u osmom razredu. Prema vjerskom sastavu učenica školu je polazila 61 katolkinja, 8 učenica pravoslavne vjeroispovijesti i 5 Židovki. Samo je jedna učenica govorila njemačkim kao materinjim jezikom, dok su sve ostale učenice bile navedene u rubrici: hrvatski ili srpski jezik.²⁹ Tijekom devedesetih godina 19. stoljeća u školi se povećavao broj učenica, ali se vjerska i nacionalna struktura učenica nije bitno mijenjala. Tako je na kraju školske godine 1897./98. školu završilo 122 učenice i to 37 učenica peti razred, 36 učenica šesti, 27 učenica sedmi i 22 učenice osmi razred. Prema vjerskom sastavu u požeškoj višoj djevojačkoj školi bilo je 107 katolkinja, 9 Židovki, 5 pravoslavki i 1 evangelkinja. Dvije su učenice govorile mađarskim kao materinjim

²⁵ Klotilda Cvetišić, „O ustrojstvu i zadaći više djevojačke učione“, 10.

²⁶ Josip Gall, *Uzor-djevojka* (Zagreb, 1881) : 3.

²⁷ *Izješće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1887/8.* : 11-15.

²⁸ *Izješće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1891/2.* : 3-4.

²⁹ *Izješće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1891/2.*

jezikom, a ostale su govorile hrvatskim ili srpskim. Do te se školske godine dosta izmijenio i učiteljski sastav, od starijih učiteljica ostale su samo sestra Roza Pelikan i dvije učiteljice ručnog rada, sestre Tita Kovačić i Anzelma Gušler. Tijekom te školske godine sestra Sofija Brlić predavala je hrvatski jezik, zemljopis, povijest, prirodopis, kućanstvo, risanje i tjelovježbu. Sestra Anetta Vavra predavala je fiziku, računstvo, geometriju, risanje i krasopis, a sestra Marija Josipa Kovačić njemački jezik, prirodopis, fiziku, računstvo, geometriju, risanje i tjelovježbu.³⁰ Još samo do te školske godine glazbeni je predavao gradski kapelnik Josip Prohaska, jer je iduće godine, nakon 20 godina rada na školi, otišao u mirovinu, a kao novi učitelj pjevanja zamijenio ga je novi gradski kapelnik Ciril Junek.³¹

Do 1900. godine broj učenica je ostao gotovo isti, tako je na kraju školske godine 1899./1900. školu završilo 123 učenice. Jedina veća promjena u sastavu učenica bila je u povećanju broja učenica židovske vjeroispovijesti kojih je bilo 15 i činile su 12 posto od ukupnog broja učenica, 83 posto učenica bilo je katoličke vjeroispovijesti, a 5 posto učenica je bilo pravoslavne vjeroispovijesti.³² Zbog povećanja broja učenica stara školska zgrada više nije bila adekvatna za održavanje nastave, pa je pokraj nje izgrađena nova školska zgrada na dva kata koja je otvorena krajem 1902. godine.³³

Viša djevojačka škola u Đakovu

Druga slavonska viša djevojačka škola osnovana je 1879. na poticaj biskupa Strossmayera u samostanu milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Obrazovanje djevojaka u đakovačkom se samostanu kontinuirano odvijalo od 1856. godine, kada je u Đakovu otvorena djevojačka škola sestara milosrdnica sv. Vinka. Naime, te je godine, nakon duže gradnje, završena samostanska školska zgrada koja je bila namijenjena za smještaj djevojačke škole. Sestre milosrdnice sv. Vinka u Đakovo je pozvao biskup Strossmayer, a one su đakovačku djevojačku školu vodile do 1867. Da je nedostatak škola za obrazovanje žena u tadašnjoj Slavoniji bio velik, pokazuje i podatak o 167 učenica koje su se upisale u prva dva razreda u školskoj godini 1856./57.³⁴ Od kraja 1867. godine školu se trebale voditi sestre sv. Križa koje je Strossmayer doveo iz Švicarske, ali budući da nisu dovoljno poznavale hrvatski jezik, školu su sljedećih nekoliko godina vodile svjetovne učiteljice.

Ukinućem samostanske ženske preparandije, koja je radila od 1865. do 1875. godine, u Đakovu nije postojala mogućnost bilo kakve više naobrazbe za djevojke. Stoga je od strane biskupa Strossmayera pokrenuta inicijativa za otvaranjem više djevojačke škole. Radi stvaranja što povoljnijih uvjeta za otvaranje takve škole, dvije su samostanske učiteljice 1876. poslane na dodatno obrazovanje u Zagreb, gdje su do 1879. položile sve potrebne ispite i osposobile se za predavanje na višim djevojačkim školama. Nakon

³⁰ *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1897/8.*

³¹ *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1898/9. 4.*

³² *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1899.-1900.*

³³ Kempf, *Požega*, 582.

³⁴ *Izvjeshćaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Djakovu 1880/1.* (Đakovo, 1881) : 13.

toga je biskup Strossmayer poslao dopis vladi u Zagreb u kojem je tražio otvaranje više djevojačke škole u Đakovu. Odjel za bogoštovje i nastavu visoke kraljevske zemaljske vlade odobrio je njezino djelovanje 15. studenoga 1879. godine.³⁵

Sa školskom godinom 1879./80. u školi je počeo s radom peti razred više djevojačke škole, a već sljedeće godine otvoreni su i šesti i sedmi razred više djevojačke škole. Na kraju školske godine 1880./81. školu su završile 23 učenice, od toga broja 6 je učenica bilo u petom razredu, 13 učenica u šestom i 4 učenice u sedmom razredu. Uz đakovačku višu djevojačku školu postojao je konvikt, u kojem su učenice imale osiguran smještaj i hranu, što je omogućilo velikom broju djevojaka iz raznih slavonskih mjesta da se školuju u Đakovu. Tako je od 23 učenice samo njih tri bilo iz Đakova, dok su druge djevojke dolazile iz Osijeka, Vinkovaca, Donjeg Miholjca, Nove Gradiške, Vukovara, Iloka, Dalja i drugih mjesta.³⁶ Ravnateljica škole bila je sestra Adelajda Dilenz, koja je bila nadstojnica samostana sestara milosrdnica svetog Križa. Prirodopis, računstvo, fiziku, risanje i tjelovježbu predavala je sestra Juliana Weinberger, a zemljopis, povijest, hrvatski i njemački jezik predavala je sestra Franjka Lendovci. Uz ove dvije učiteljice na školi je kao pomoćni učitelj predavao i biskupov ceremonijar Milko Cepelić (zemljopis, povijest, prirodopis i hrvatski jezik). U ručnom radu učenice je obučavala sestra Radegunda Polz, a pjevanje je predavala sestra Huberta Brehm. Pored njih na školi je krasopis i njemački jezik predavala sestra Nikomedija Erb, koja je od 1869. do 1875. bila učiteljica na đakovačkoj preparandiji.³⁷ Ona je od školske godine 1882./83. preuzela dužnost ravnateljice više djevojačke škole i obavljala je sve do 1896. godine. S početkom te školske godine na školi su počele s radom nove učiteljice i to sestra Leopoldina Kamenček, koja je predavala zemljopis, povijest, prirodopis, tjelovježbu, hrvatski i njemački jezik, te sestra Ida Blecha koja je predavala krasopis i tjelovježbu. Početkom školske godine 1883./84. umjesto sestre Leopoldine Kamenček na školi je počela predavati sestra Stefanija Mateffi.

Krajem školske godine 1882./83. na višoj djevojačkoj školi bilo je 35 učenica, a kao i na svim višim djevojačkim školama, i na đakovačkoj školi većina djevojaka dolazila je iz obitelji koje su pripadale srednjoj građanskoj klasi. Tako je 13 učenica dolazilo iz obrtničkih obitelji, 7 učenica iz činovničkih obitelji, 2 učenice iz časničkih obitelji i 1 učenica iz učiteljske obitelji. Velikom broju učenica, čak 12, otac nije bio živ. Zanimljivo je da je u nižoj samostanskoj djevojačkoj školi koja je bila spojena s višom djevojačkom školom bilo čak 36 učenica koje su dolazile iz seljačkih obitelji i one su po broju bile odmah iza učenica koje su dolazile iz obrtničkih obitelji.³⁸ Stoga ne čudi da su početkom školske godine 1884./85. dvije učenice iz seljačkih obitelji pohađale i đakovačku višu djevojačku školu (vidi tablicu 3.). No to su bili izuzeci, jer se vrlo rijetko događalo da su djevojke iz seljačkih obitelji nakon završene četve-

³⁵ *Izveštaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Djakovu 1880/1.* 9-10.

³⁶ *Izveštaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Djakovu 1880/1.* : 24.

³⁷ *Izveštaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Djakovu 1880/1.* : 12, 18.

³⁸ *Izveštaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Djakovu 1882/3.* (Đakovo, 1883) : 11, 19.

A i prema godišnjem izvještaju đakovačke više djevojačke škole za školsku godinu 1884./85. samo je jedna učenica od te dvije učenice iz seljačkih obitelji završila peti razred, dok je druga učenica prekinula svoje školovanje.³⁹ Što se tiče vjerskog sastava učenica, od 24 učenice školske godine 1884./85 školu je pohađalo 19 katolkinja i 5 učenica židovske vjeroispovijesti. Katolički vjeronauk predavao je vjeroučitelj Antun Leskovic, a židovski vjeronauk privatni učitelj Ignac Aufferber, koji je u predavanju zamijenio đakovačkog rabina Hermana Sommera.⁴⁰ Tijekom sljedeće školske godine ukupan broj učenica je ostao isti: 24; smanjio se broj učenica katoličke vjeroispovijesti kojih je bilo 15, povećao broj učenica židovske vjeroispovijesti kojih je bilo 7, a školu su pohađale i dvije učenice pravoslavne vjeroispovijesti, kojima je vjeronauk predavao paroh Jovan Mešterović.⁴¹

Sa školskom godinom 1885./86. uz đakovačku višu djevojačku školu otvoren je stručni tečaj, koji je nosio naziv „škola za ručni posao“ na kojem su se obrazovale buduće učiteljice ručnog posla. U uvodu godišnjeg izvještaja za tu školsku godinu objavljen je tekst pod nazivom „Tečaj za ženski ručni posao“ u kojem su jasno naglašene glavne smjernice tadašnje spolne politike školstva. „Ženska će škola zadovoljiti svojoj svrsi samo onda, ako bude žensku mladež pripravila za budući život žene. Taj budući život svakomu je čovjeku jasan: žena će imati da radi u kući. Njen život biti će skromni i tihi život domaći.“⁴² Pored „škole za ručni posao“ uz višu djevojačku školu postojala je i „škola za francuski jezik i glasovir“, tako su djevojke koje su završile dva tečaja tih škola u potpunosti bile spremne za tadašnje „tržište udaje“. Gotovo cijelo 19. stoljeće ručni posao kao što je šivanje, vezenje i pletenje esencijalistički se određuje kao ženski posao, tako da je ta praksa u potpunosti bila spolno određena. Spolna politika školstva kroz normiranu praksu ženskog ručnog rada, koja je ponekad trajala satima, ženu je smjestila u privatnost doma, što je bilo u skladu s vladajućom predodžbom žene kao kućanice.

Do početka devedesetih godina 19. stoljeća na školi nije bilo većih promjena. Školu je do kraja školske godine 1890./91. pohađalo 35 učenica; od toga je broja 14 učenica pohađalo peti razred, 13 učenica šesti, 6 učenica sedmi i samo su dvije učenice pohađale osmi razred đakovačke više djevojačke škole. Prema vjeroispovijesti na školi je bilo 25 katolkinja, 9 učenica židovske vjeroispovijesti i jedna učenica pravoslavne vjeroispovijesti. Sastav učenica prema socijalnom podijetlu nije se znatnije mijenjao – i dalje je najveći broj učenica dolazio iz činovničkih, obrtničkih i trgovačkih obitelji.⁴³

Sredinom devedesetih godina 19. stoljeća, nakon smrti sestre Nikomedije Erb, ravnateljicom škole postaje sestra Radegunda Polz, koja je ujedno bila i nadstojnica samostana sestara sv. Križa. Ona je na đakovačkoj višoj djevojačkoj školi predavala risanje i ručno djelo. Zemljopis, povijest i francuski jezik predavala je sestra Engelberta Sporčić, a učiteljica glazbe bila je sestra Huberta Brehm. Prirodopis, fiziku, računstvo,

³⁹ *Izvještaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Đakovu 1884/5.* (Đakovo, 1885) :18.

⁴⁰ *Izvještaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Đakovu 1884/5.* : 10, 18.

⁴¹ *Izvještaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Đakovu 1885/6.* (Đakovo, 1886) : 15, 23.

⁴² *Izvještaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Đakovu 1885/6.* : 3.

⁴³ *Izvještaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Đakovu 1890/1.* (Đakovo, 1891) : 57.

geometriju, risanje i krasopis predavala je sestra Julijana Weinberger, dok je sestra Mihajela Pinter predavala hrvatski jezik, zemljopis, povijest, pjevanje i gimnastiku. Zemljopis i povijest predavala je i sestra Kornelija Kukelj, a uz te predmete predavala je i računstvo i geometriju. Njemački jezik i prirodopis predavale su sestre Fides Petz i Spes Sertić.⁴⁴ Na kraju školske godine 1899./1900. đakovačka viša djevojačka škola imala je 55 učenica, i to 16 učenica u petom razredu, 13 učenica u šestom razredu, 12 učenica u sedmom razredu i 14 učenica u osmom razredu, čime se znatno ujednačio broj učenica u nižim i višim razredima, što ranije nije bio slučaj, a to znači da je sve veći broj učenica završavao svih osam razreda djevojačke škole. Prema vjerskom sastavu bilo je najviše katolkinja – čak 52 učenice; dvije učenice bile su židovske vjeroispovijesti, a jedna je učenica bila pravoslavne vjeroispovijesti.⁴⁵ Najveći broj djevojaka dolazio je iz činovničkih, obrtničkih, trgovačkih i učiteljskih obitelji, čime je đakovačka viša djevojačka škola i dalje pratila socijalni trend viših djevojačkih škola prema kojem su učenice iz srednje građanske klase činile većinu u svim višim djevojačkim školama, a tako je bilo i u osječkoj višoj djevojačkoj školi.

Viša djevojačka škola u Osijeku

Na Strossmayerov poticaj i u Osijeku je krajem 1882. godine otvorena treća slavonska viša djevojačka škola.⁴⁶ Uz biskupa, glavni pokretač otvaranja više djevojačke škole bio je gradski načelnik Nikola Živanović koji je uz pomoć gradskih zastupnika osigurao da troškove za rad škole pokriva grad Osijek. Školska zgrada osječke više djevojačke škole bila je smještena u Patkinoj ulici, u zgradi u kojoj se prije nalazila muška gimnazija, koja je pak preseljena u novu zgradu.⁴⁷ Kao i u Požegi, i u Osijeku je postojao dugi kontinuitet obrazovanja djevojaka, a prva niža djevojačka škola u Osijeku je otvorena još 1775.⁴⁸

U osječkoj višoj djevojačkoj školi prve školske godine 1882./83. u peti je razred bilo upisano 57 učenica, a do kraja godine u školi je ostalo 48 učenica. Budući da ranije nisu mogle pohađati višu djevojačku školu, u prvu školsku godinu bile su upisane i starije učenice (od 11 do 14 godina). Učenice su većinom bile iz Osijeka, a samo su tri učenice živjele izvan njega. Zbog nedostatka učiteljskog osoblja u osječkoj su višoj djevojačkoj školi u početku kao pomoćni učitelji predavali nastavnici osječke gimnazije i velike realke, a privremeni je ravnatelj bio Mato Grišković, tadašnji ravnatelj osječke gimnazije. Prva učiteljica na osječkoj višoj djevojačkoj školi bila je Franjka Hollerova, koja je do tada radila na višoj djevojačkoj školi u Zagrebu. Ona je u Osijeku predavala

⁴⁴ *Izveštaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Đakovu 1898/9.* (Đakovo, 1899) : 41-42.

⁴⁵ *Izveštaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Đakovu 1899/1900.* (Đakovo, 1900) : 28.

⁴⁶ *Izvešće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1884-5.*, 103-104.

⁴⁷ Opširnije o radu više djevojačke škole u Osijeku vidi: Dinko Župan, „Viša djevojačka škola u Osijeku (1882-1900)“, *Serinia Slavonica* 5 (2005).

⁴⁸ Cuvaj, *Grada I*, 349.

hrvatski jezik, njemački jezik, zemljopis, povijest, krasopis i tjelovježbu.⁴⁹ U školskoj godini 1885./86. otvoren je i osmi razred osječke više djevojačke škole. Od 57 upisanih učenica u peti razred 1883. godine njih 22 uspjelo je završiti osmi razred, što znači da je tijekom četiri godine oko 61 posto učenica odustalo od daljnjeg školovanja na osječkoj višoj djevojačkoj školi. Kako su u školu dolazile nove generacije, tako su se zapošljavale i nove učiteljice. Već slijedeće školske godine za prirodoslovnu grupu predmeta (fizika, geometrija, računanje, prirodopis) i krasopis primljena je nova učiteljica Petra Marsić, bivša nastavnica na višoj samostanskoj djevojačkoj školi u Varaždinu. Za ručni je rad kao prva učiteljica imenovana Marija Montijan, dotadašnja pomoćna učiteljica.⁵⁰ U školskoj godini 1885./86. otvoren je i osmi razred više djevojačke škole. Od 57 upisanih učenica u peti razred 1883. njih 22 uspjelo je završiti osmi razred. Bivša učiteljica više djevojačke škole u Zagrebu Klotilda Cvetišić imenovana je pravom učiteljicom za jezične predmete i povijest, a nastavnica Marija Lang imenovana je namjesnom učiteljicom za risanje.⁵¹

Djevojke iz srednje građanske klase činile su većinu i u osječkoj višoj djevojačkoj školi, što je vidljivo iz školskih godišnjih izvještaja. U razdoblju od 1885. do 1900. godine 40 posto učenica dolazilo je iz obrtničkih i trgovačkih obitelji. Iza njih su na drugom mjestu po brojnosti bile kćeri državnih, zemaljskih i općinskih činovnika koje su činile 30 posto učenica više djevojačke škole. Oko 8 posto učenica dolazilo je iz obitelji čiji su očevi bili učitelji, profesori i svećenici. Učenice iz ove tri skupine uglavnom su pripadale srednjoj građanskoj klasi i činile su oko 80 posto polaznica više djevojačke škole. Vrlo je mali broj učenica dolazio iz radničkih, nadničarskih i seljačkih obitelji. One su činile tek 3 posto učenica više djevojačke škole u Osijeku. No još manji broj učenica dolazio je iz više i visoke građanske klase, a čak je 12 posto učenica bilo bez roditelja.⁵²

Do 1890. godine viša djevojačka škola imala je potpuno kompletirano vlastito učiteljsko osoblje. Dužnost ravnateljice od 1887. obnašala je Klotilda Cvetišić, a pored te dužnosti predavala je hrvatski jezik, njemački jezik, zemljopis i kućanstvo. Iste jezične predmete, te povijest i krasopis predavala je i redovita učiteljica Franka Ditz. Redovita učiteljica Marija Lang predavala je računanje i risanje. Prirodoslovne predmete (prirodopis, računanje, geometrija i fizika) predavala je redovita učiteljica Petra Marsić. Ručni je rad od otvaranja škole predavala redovita učiteljica Marija Montijan, a isti je predmet držala i pomoćna učiteljica Drinka Dević. U školi se i dalje održavao strukovni tečaj šivanja koji je uz dvije redovite učiteljice držala pomoćna učiteljica Olga Baneko-

⁴⁹ O otvaranju škole i prvoj školskoj godini vidi *Godišnji izvještaj više djevojačke škole i obćih pučkih dječjačkih i djevojačkih učiona slobodnog i kraljevskog grada Osieka 1882/3* (Osijek, 1883) 19-24. Izvještaje ću u daljnjem tekstu navoditi skraćeno kao *Godišnji izvještaj više djevojačke škole*.

⁵⁰ Vidi *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1883/4* (Osijek, 1884).

⁵¹ Cvetišićeva je završila tri godine pedagogije u Beču i osposobila se za učiteljicu jezikoslovno-povijesne struke, a prije dolaska u Osijek službovala je u Sofiji i Zagrebu. Cuvaj, *Grada* VIII. 254.

⁵² Kao polaznu godinu statističke analize uzeo sam školsku godinu 1885./86. jer je u toj godini po prvi put otvoren osmi razred više djevojačke škole u Osijeku. Izvori: *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1885/6.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1890/1.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/6.* i *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1899/900.*

vić, koja je od 1892. bila redovita učiteljica za ručni rad.⁵³ Prije početka školske godine 1892./93. vladinom je naredbom ravnateljica Klotilda Cvetišić premještena u žensku obrtnu školu u Zagreb. Cvetišićeva je kao učiteljica i ravnateljica bila dobro prihvaćena kod osječkih učenica, što je vidljivo iz memoarskih zapisa Vilme Vukelić, tadašnje učenice više djevojačke škole. „Naša je ravnateljica bila gospođica Clotilde Cvetišić: svojim obrazovanjem, snažnom osobnošću i razumijevanjem za nas čak izdvajala se među nastavnicama.“⁵⁴ Umjesto nje kao privremena ravnateljica imenovana je novo pridošla učiteljica Marija Pinterović koja je predavala zemljopis, hrvatski i njemački jezik.⁵⁵ Od te je školske godine proširen strukovni tečaj pri školi, a polaznice toga tečaja bile su podijeljene u tri godišta. Privremena je ravnateljica Marija Pinterović u sklopu toga tečaja predavala kućanstvo. Učiteljica Sofija Wagner držala je tečaj šivanja i krojenja haljina, koji su polazile 22 učenice. Tečaje šivanja šivaćim strojem i glačanja rublja držala je Marija Montijan, a tečaj crtanja krojeva Marija Lang. Učiteljica Olga Baneković obučavala je učenice u tečaju šivanja rukom.⁵⁶ Francuski je jezik kao neobavezni predmet od 1892. godine predavala učiteljica Petra Marsić. Znanje francuskog jezika bio je jedan od glavnih uvjeta za dobivanje posla privatne učiteljice. Pored toga, privatne su odgojiteljice morale imati i određenu glazbenu naobrazbu, koju su učenice više djevojačke škole dobivale na satu pjevanja.⁵⁷ Pomoćni učitelj Ivan Žak podučavao je učenice pjevanju još od osnutka škole, a on je uz učitelje vjeronauka bio jedini muški predavač na školi.

Na primjeru nastave vjeronauka vidljiva je svojevrsna habsburška „politika korektnosti“ koja je bila vrlo tolerantna prema svim vjeroispovijestima. No ta tolerancija nije proizlazila iz demokratskih načela, već iz utilitarnih načela očuvanja Austro-Ugarske, države koja je bila izgrađena na osnovi vrlo složenog multikulturalnog i multikonfesionalnog društvenog sistema unutar kojega je svaka isključivost mogla izazvati sukobe. Da su školske vlasti zaista provodile „politiku korektnosti“, pokazuje i disciplinarni propis za više djevojačke škole, kojim se: „Osobito zabranjuju sve uvrede radi narodnosti, domovine, različitog stališa, radi tjelesnih i duševnih mana i radi vjerezakona.“⁵⁸ Osječka viša djevojačka škola prema sastavu učenica bila je u pravom smislu multikulturalna i multikonfesionalna odgojno-obrazovna ustanova. Kao i u Požegi i Đakovu, i u Osijeku su učenice svake vjeroispovijesti imale su vlastitog vjeroučitelja. U škol-

⁵³ *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1890/1.* (Osijek, 1891) : 6-7.

⁵⁴ *Tragovi prošlosti*, 169.

⁵⁵ Prije početka školske godine 1893./94. Marija Pinterović bila je imenovana ravnateljicom više djevojačke škole u Osijeku. O njoj je Vilma Vukelić zapisala: „Gospođica Cvetišić je pak, dok sam pohađala šesti razred, bila premještena iz Osijeka, a na njezino mjesto došla je gospođica Pinterović, koja je doduše kao nastavnica bila dobra i pravedna, ali meni nije mogla nadomjestiti gubitak obožavane učiteljice.“ *Tragovi prošlosti*, 171.

⁵⁶ *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1892/3.*, 13-14. Nakon što je Olga Baneković u šk. god. 1894/5. nastavila službu u ženskoj stručnoj školi u Zagrebu, pomoćnom učiteljicom na stručnim tečajevima imenovana je Marija Dugački.

⁵⁷ Bogatije učenice dobivale su privatnu poduku iz sviranja klavira. Vilma Vukelić je pored privatne poduke klavira imala i privatnu poduku iz crtanja, njen učitelj crtanja bio je slikar Adolf Waldinger. Vidi *Tragovi prošlosti*, 164.

⁵⁸ *Disciplinarni zakon za višu djevojačku učionu* (Zagreb, 1875) : 10.

skoj godini 1893./94. vjeronauk za učenice katoličke vjeroispovijesti predavao je pomoćni učitelj Josip Bertić, a paroh Jovan Janošević predavao je učenicama pravoslavne vjeroispovijesti. Nadrabin Samuel Spitzer bio je vjeroučitelj židovskim učenicama, a evangelikinjama je predavao župnik Josip Pindor.⁵⁹ Nakon smrti nadrabina Samuela Spitzera vjeroučitelj učenicama židovske vjere postao je učitelj židovske pučke škole Mavro Shick. U osječkoj višoj djevojačkoj školi u razdoblju od 1885. do 1900. učenice katoličke vjeroispovijesti u prosjeku su činile 68 posto od ukupnog broja učenica. Učenice židovske vjere bile su druge po brojnosti i činile su oko 18 posto učenica. Pravoslavne učenice činile su oko 13 posto, a evangelikinje 1 posto od ukupnog broja učenica više djevojačke škole.⁶⁰

Nakon što su školske vlasti početkom osamdesetih godina promijenile nastavni program viših djevojačkih škola i spolnu politiku školstva usmjerili prema stvaranju „dobrih kućanica“, u devedesetim godinama 19. stoljeća dolazi do određenih promjena. Naime, u devedesetim godinama dolazi do osnivanja niza stručnih škola za „ženski“ ručni rad, pa su te škole preuzele glavnu ulogu obrazovanja kućanica. Pored toga, na novu nastavnu osnovu za više djevojačke škole znatno je utjecalo i osnivanje privremenog ženskog liceja u Zagrebu. Nizom naredbi većina viših djevojačkih škola trebala je postati nižim ženskim licejima, odnosno svojevrstne niže djevojačke gimnazije. To se odrazilo i u njihovom nastavnom programu, iz kojeg je izbačen predmet kućanstvo. Naredbom iz kolovoza 1894. godine propisano je da se u višu djevojačku školu u Osijeku postupno uvodi nastavni program propisan za četiri niža razreda ženskog liceja u Zagrebu, kako bi se time olakšao prijelaz učenica na ženski licej nakon završene više djevojačke škole.⁶¹ Tako se u petom, šestom, sedmom i osmom razredu viših djevojačkih škola postupno počelo predavati prema nastavnom programu za prvi, drugi, treći i četvrti razred zagrebačkog ženskog liceja.⁶²

Tablica 4. Predmeti s tjednom satnicom za više djevojačke škole (od 1894.)⁶³

Predmeti	Razredi			
	V.	VI.	VII.	VIII.
Vjeronauk	2	2	2	2
Hrvatski jezik	4	4	3	3
Njemački jezik	3	3	3	3

⁵⁹ Godišnji izvještaj više djevojačke škole u Osijeku...1893/4., 14.

⁶⁰ Kao izvore koristio sam slijedeće izvještaje: Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1885/6., Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1890/1., Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/6. i Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1899/900.

⁶¹ Naredba od 19. kolovoza 1894. (br. 12123), Službeni glasnik (1894) : 199.

⁶² „Statistički podaci o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1894/5.“, Službeni glasnik (1896) : 133.

⁶³ Izvješće više djevojačke škole u Osijeku, 1895/6, 11.

Francuski jezik	0	0	5	5
Zemljopis	2	1	2	1
Povijest	0	2	2	2
Prirodne nauke	2	3	2	4
Matematika	3	3	2	2
Risanje	4	4	2	2
Krasnopis	2	0	0	0
Ručni rad (ženski „slöjd“)	3	3	2	2
Pjevanje	1	1	1	1
Gimnastika	1	1	1	1
U k u p n a s a t n i c a	27	27	27	28

Tako je od školske godine 1894./95. nastavni program više djevojačke škole u Osijeku bio prilagođen programu ženskog liceja. Francuski je jezik tako uveden kao obavezni predmet već u sedmom razredu, a u osječkoj ga je školi predavala pomoćna učiteljica Franjka Srebrić. Početkom školske godine 1895./96. učiteljica Marija Lang premještena je na višu djevojačku školu u Varaždinu. Na njeno je mjesto primljena pomoćna učiteljica Franjka Srebrić, koja iste godine odlazi raditi na višu pučku dječaku školu u Sisku, te je zamjenjuje učiteljica niže pučke škole Josipa Glembay. Škola je te godine primila dvije nove privremene učiteljice: Darinku Dević za ručni rad i Ivanku Durum za zemljopis, risanje, njemački i francuski jezik.⁶⁴ Prema novom nastavnom programu francuski jezik se u sedmom i osmom razredu predavao pet sati tjedno. Njemački jezik je gotovo bio izjednačen sa satnicom hrvatskog jezika, jer se od petog do osmog razreda učio tri sata tjedno. Ukupna tjedna satnica hrvatskog za sva četiri razreda bila je 14 sati, njemačkog 12, a francuskog jezika 10 sati.

No unatoč poboljšanju kvalitete nastave u višim djevojačkim školama, bogatiji su roditelji i devedesetih godina 19. stoljeća slali svoje kćeri u obrazovne ustanove izvan Hrvatske ili su pak plaćali privatne učiteljice i odgajateljice. Djevojke iz bogatih obitelji školovale su se i u odgojno-obrazovnim ustanovama u inozemstvu, najčešće u Beču, gdje su se nalazili brojni zavodi i instituti za obrazovanje žena, što potvrđuje i obrazovni put Vilme Vukelić koja je napustila višu djevojačku školu u Osijeku i svoje obrazovanje nastavila u Beču. „Različiti su instituti, ovisno o prohtjevima i financijskim mogućnostima roditelja pružali manje ili više udobnosti. Bilo je samostana u kojima su nastavu izvodile časne sestre, kao npr. uršulinke, gdje se uz ponešto razvodnjena znanja za ostatak života stjecao i klerikalni svjetonazor. Među samostanskim školama najotmjenija je bila Sacré Coeur. Tu se uz malo sreće moglo dogoditi da se mjesto u školskoj klupi dijeli s pravom pravcatom kontesom! Osim tih konfesionalnih, bilo je i djevojačkih penzionata na čisto komercijalnoj osnovi, gdje se više pozornosti pridavalo

⁶⁴ Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/6., 15-16.

očevoj platežnoj sposobnosti negoli kćerinoj vjeroispovijedi. Ondje su polaznice stje-cale naobrazbu primjerenu svojem društvenom standardu.“⁶⁵

Tjedna satnica hrvatskog i njemačkog jezika za više djevojačke škole na određen je način odražavala sastav učenica prema materinskom jeziku u osječkoj višoj djevojačkoj školi. Naime, od 1892. godine u statistici godišnjih izvještaja bilježi se i broj učenica prema materinskom jeziku. U razdoblju od 1892. do 1900. učenice kojima je hrvatski i srpski bio materinski jezik činile su oko 52 posto od ukupnog broja učenica. Djevojke koje su govorile njemački kao materinski jezik činile su 43 posto učenica, a sredinom devedesetih godina bile su u većini, što je odražavalo i sliku jezičnog sastava stanovništva grada Osijeka krajem 19. stoljeća. Mađarskim jezikom govorilo je 4 posto učenica, a češkim jezikom 0,8 posto učenica više djevojačke škole. Uz mješoviti vjerski sastav učenica, jezična je raznolikost stvarala pravu multikulturalnu atmosferu u školi.⁶⁶

Početkom školske godine 1898./99. drugo je godište ženskog stručnog tečaja premješteno u novu školsku zgradu u Jägerovoj ulici, gdje je bilo smješteno i treće godište tečaja.⁶⁷ Školske su vlasti to morale učiniti zbog povećanog broja polaznica stručnih tečajeva i skućenog prostora u zgradi više djevojačke škole u Tvrdi. Pored povećanja broja polaznica tečajeva povećao se i broj učenica više djevojačke škole, osobito sredi- nom devedesetih godina 19. stoljeća, kada je školu pohađalo gotovo dvjesto učenica.

Tablica 5. Broj učenica na slavonskim višim djevojačkim školama 1885./86.-1900./01.⁶⁸

Više pučke škole	Broj učenica			
	1885/86.	1890/91.	1895/96.	1900/01.
Požega	31	51	110	107
Osijek	126	113	196	219
Đakovo	24	35	65	52
Ukupno u višim pučkim školama	181	199	371	378

⁶⁵ Vukelić, *Tragovi prošlosti*, 206.

⁶⁶ Izvori: *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1892/3.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1893/4.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1894/5.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/96.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1896/7.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1897/8.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1898/9.* i *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1899/900.* *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1898/9.*, 19.

⁶⁷ „Statistički podatci o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1885/6.“ *Službeni glasnik* (1887) : 49.; „Statistički podatci o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1890/1.“ *Službeni glasnik* (1892) 211.; „Statistički podatci o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1895/6.“ : 82.; „Statistički podatci o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1900/1.“ *Službeni glasnik* (1903) : 41.

Na prijelazu stoljeća sve su slavonske više djevojačke škole zabilježile rast broja učenica u odnosu na školsku godinu 1885./86., a najveći porast broja učenica imala je viša djevojačka škola u Požegi. Najveći broj učenica među javnim školama imala je osječka viša djevojačka škola, koja je na prijelazu stoljeća imala 219 učenica. No, od sredine devedesetih godina 19. stoljeća do početka 20. stoljeća broj učenica osječke više djevojačke škole se nije znatnije povećavao, ali se za razliku od požeške i đakovačke ipak malo povećao, dok se u Đakovu i Požegi broj učenica malo smanjio. Razlog tom smanjivanju broja učenica možemo tražiti i u otvaranju novih ženskih stručnih škola, naime tijekom devedesetih godina 19. stoljeća osnovan je niz javnih ženskih stručnih škola, i to u Novoj Gradiški (1892.), Brodu (1892.), Požegi (1894.), Iloku (1893.) i Vinkovcima (1893.). Pored stručnih škola, razlog toga smanjenja broja učenica u Požegi i Đakovu možemo tražiti i u tome što je djevojčicama omogućeno pohađanje dječjačkih viših pučkih škola u Brodu, Novoj Gradiški, Županji i Iloku, kao i u činjenici da je u Vinkovcima početkom 1895. otvorena četvrta slavonska viša djevojačka škola, koja je bila smještena u staroj gimnazijskoj zgradi.⁶⁹ No unatoč povećanju broja učenica slavonskih viših djevojačkih škola od 1885. do 1900., većina djevojaka nakon završene četverorazredne opće pučke škole i dalje nije mogla nastaviti svoje obrazovanje, i to prije svega zbog velikih socijalnih razlika u tadašnjem društvu.

Upravo su zbog tih, tada nepremostivih klasnih razlika više djevojačke škole bile škole samo za djevojke iz srednje građanske klase, što potvrđuju i podaci o socijalnoj strukturi učenica viših djevojačkih škola. Glavnina učenica u svim višim djevojačkim školama dolazila je iz srednje građanske klase i prema njima je bio prilagođen nastavni program. Djevojke iz seljačkih obitelji, koje su tada činile većinu, uglavnom su prekidale svoje obrazovanje nakon završene niže pučke škole, kao i djevojke iz radničkih i nadničarskih obitelji. Pored reprodukcije postojećih socijalnih odnosa, jedna od glavnih svrha viših djevojačkih škola bila je proizvodnja poželjnog identiteta žene kao supruge, majke i kućanice. Ali i takve škole omogućile su barem malom dijelu djevojaka da nastave svoje obrazovanje, a samim tim su im omogućile određenu emancipaciju koja se kretala u granicama tada vladajućeg građanskog patrijarhalnog društva.

IZVORI

1. Cuvaj, Antun, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas I-XI* (Zagreb, 1910-1913)
2. Cvetišić, Klotilda, „O ustrojstvu i zadaci više djevojačke učione“, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...grada Osieka 1885/6* (Osijek, 1886)
3. Ferbers, Klothilda, „Zadatak višje djevojačke škole u razlici od mužke“, *Hrvatski učitelj* 4-6 (1886)
4. Gall, Josip, *Uzor-djevojka* (Zagreb, 1881)
5. *Godišnji izvještaji više djevojačke škole i obćih pučkih dječjačkih i djevojačkih učiona slobodnog i kraljevskog grada Osieka* od 1882/3. do 1900/1.

⁶⁹ „Statistički podaci o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1895/6“, *Službeni glasnik* (1897) : 78.

6. *Izvešće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi 1883/4.* (Požega, 1884)
7. *Izvešće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1877-8.* (Zagreb, 1879)
8. *Izvešće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1884-5.* (Zagreb, 1886)
9. *Izvešće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1889-90.* (Zagreb, 1891)
10. *Izvešće više i niže pučke djevojačke...škole u Požegi od 1883/4. do 1900/1.*
11. *Izveštaj djevojačkih učionah u samostanu Milosrdnica u Djakovu od 1880/1. do 1900/1.*
12. Lorković, Blaž, *Žena u kući i društvu* (Zagreb, 1883)
13. Marković, Zdenka, *Prozori moga djetinjstva* (Zagreb, 1941)
14. „Naše više djevojačke učione“, *Hrvatski učitelj* 8 (1879)
15. „O djelovanju milosrdnica u našoj domovini od g. 1845-1880.“, *Hrvatski učitelj* 10 (1888)
16. „Statistički podatci o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji“ od 1885/6. do 1900/1., *Službeni glasnik* (1887-1903)
17. „Više djevojačke škole“, *Hrvatski učitelj* 17 (1884)
18. Vukelić, Vilma, *Tragovi prošlosti* (Zagreb, 2003)

LITERATURA

1. Kempf, Julije, *Požega* (Požega, 1910)
2. Martin, Jane; *Women and the Politics of Schooling in Victorian and Edwardian England* (Leicester University Press, London, 1998).
3. Ograjšek, Gorenjak Ida, „On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća“, *Žene u Hrvatskoj – Ženska i kulturna povijest* (uredila Andrea Feldman, Zagreb, 2004)
4. Župan, Dinko, „Uzor djevojke: obrazovanje žena u Bansknoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. st.“, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (2001) 436-452.
5. Župan, Dinko, „Viša djevojačka škola u Osijeku (1882-1900)“, *Scrinia Slavonica* 5 (2005).

Dinko Župan, Slavonski Brod

GIRLS' SECONDARY SCHOOLS IN POŽEGA, ĐAKOVO AND OSIJEK (1876-1900)

From 1876, when girls' Secondary School in Požega was founded, until the end of the 19th century, girls' secondary schools in Požega, Đakovo and Osijek were multi-national and multid denominational educational institutions. Catholic, Jewish, Orthodox and Protestant students were equally treated in religious education. Students' mother tongues were Croatian, German, Serbian, Hungarian and Czech, which created the multicultural atmosphere in the schools. Most of the students came from the middle class and the curriculum was adapted to them. The secondary schools were supposed to be the principal centres for moulding the behaviour of middle class girls. Constructing the female identity as a wife, mother and housewife was one of the main goals in education of the secondary school students. Even this kind of female education was progressive

in relation to the traditional patriarchal society because the secondary school students gained certain amount of common knowledge that enabled them to develop at least partial emancipation in the society of the time.

Key words: girls' secondary schools, history of education, Slavonija, 1876-1900